

ВИДАТНІ ВЧЕНІ-АГРАРІЇ ПРО ГАЛУЗЕВЕ ДОСЛІДНИЦТВО В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 20-х рр. ХХ ст.

Висвітлено погляди відомих вітчизняних дослідників аграрної галузі на організаційний процес й активізацію розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні у період пошуку науково- організаційних форм дослідницької діяльності. Формування структури наукового забезпечення сільського господарства супроводжувалося обговоренням на різних рівнях стосовно форм та методів виконання основних функцій, реалізації накопичених знань, втілення їх у сільськогосподарське виробництво.

Ключові слова: сільськогосподарська дослідна справа, організація, дослідження, проблема, станція, інститут.

Постановка проблеми. Розуміння сутності сучасних проблем аграрного розвитку в Україні в немалій мірі проходить через вивчення ретроспективної історії галузевої наукової думки. Використання її досвіду, реконструювання або моделювання відтворює зміст сутнісних ознак того чи іншого явища, що дає змогу реалізувати нову форму наукового знання.

Проблема розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи у 20-30-х рр. минулого сторіччя вже отримала висвітлення в роки незалежності України [1], але залишається актуальною для істориків науки через насиченість спектру радикальних на той час соціально-економічних змін. Пошук нової стратегії розвитку в умовах наближення науки до вирішення конкретних завдань народного господарства здійснювався здебільшого емпірично, шляхом почергових реорганізацій. У цей період координуюча основа сільськогосподарської дослідної справи набувала форм інститутизації, було прийнято державні рішення щодо створення більшості з нині існуючих галузевих науково-дослідних інститутів, а згодом трансформується в академічну форму діяльності [2].

Виклад основного матеріалу. Тривалий час процес одержавлення науки супроводжувався дискусіями між владою і науковцями стосовно форм організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі, функція якої полягала в реалізації вже накопичених знань, втілення їх у сільськогосподарське виробництво. Особливо чітким стало бачення вчених розвитку галузевого дослідництва у другій половині 20-х рр. ХХ ст., коли почала реалізуватися ідея створення спеціалізованих науково-дослідних інститутів.

Відомий агрогрунтознавець О. Н. Соколовський, один з організаторів сільськогосподарської дослідної справи визнавав справедливість нарікань на низький рівень ефективності науки у сільському господарстві України, незначний вплив теоретичних розробок на практичне використання та ін. Між тим, така сама ситуація спостерігалася і в Англії, де сільськогосподарська наука була чи не найстарішою в Європі. Очевидним було те, що причини подібного явища полягали у значно глибших чинниках, які формували сільськогосподарську діяльність людини. Соколовський О. Н. бачив розвиток науки, як поступове збільшення знань певної сфери природних явищ або процесів, що має свою логіку і незалежно від вимог або обставин дає змогу відбутися новим відкриттям [3]. Учений зазначав, що одразу встановити істину неможливо, потрібно переглянути усю низку фактів і лише тоді буде можливо отримати певний висновок теоретичного або практичного характеру. Зазвичай цінують не наукову роботу, а ті практичні наслідки, що вона їх продукує. При цьому найбільших зусиль потребують саме численні й непомітні для загалу дослідження. Тому всякий факт, усяка дрібниця, закон мають безперечно практичне значення, оскільки поповнюють знання щодо опанування явищ. Соколовський О. Н. підкреслював, що крім опрацювання основ тієї чи іншої науки, повинна відбуватися й робота над побічними науковими проблемами. Тому важливим організаційним питанням сільськогосподарської науки вчений вважав забезпечення умов розвитку обох цих напрямів роботи, а також вирішення проблеми підготовки наукових кадрів.

Соколовський О. Н. зазначав, що різниця в науковому обслуговуванні промисловості та сільського господарства полягала у тих складних чинниках, з яких формувалося й на тлі яких

розвивалося сільськогосподарське виробництво. Такого погляду дотримувався і один з очільників сільськогосподарської науки в Англії, директор Ротамстеда Рессель, який зауважував якраз про недостатність теоретичного знання. Сільське господарство дає нові форми матерії, творячи з простих неорганічних речовин складні комплекси нової органічної матерії (цукор, білки, алкалоїди). Синтези, що відбуваються в техніці, за своїм значенням ніяк не можна прирівняти до грандіозного синтезу, який творить зелена клітина за допомогою сонячного проміння з мінеральних речовин, беручи їх з повітря та ґрунту. Проте це різниця кількісна, але значно більшу вагу має різниця якісна. Адже природні чинники дають настільки різноманітний і несталий комплекс умов виробництва, який відсутній в інших галузях господарства і всі вони змінюються залежно від географічного становища й часу. Соколовський О. Н. наголошував, що «...коли всі вершки з сили землі вже знято, проблема доцільного використання її виходить за межі звичайної державної проблеми, - це проблема світового значіння» і допоможе «тільки свідоме, повне й систематичне вивчення рослин, тварини, підсоння, ґрунту й тих соціально-економічних комбінацій, які так сильно впливають на використання людністю природних основ сільського господарства, - цебто наукове досліджування основних чинників сільського господарства» [3, 11].

Агрономія, одна з наймолодших природознавчих наук, упродовж перших десятиліть минулого сторіччя відповідала або принаймні шукала відповіді на питання, що ставила перед нею або логіка її самої або потреби практики. І без відповідної організації перенесення здобутків науки у практику, вони могли знайти своє практичне виправдання лише через кілька десятків років або у інших країнах, де вже існував ефективний механізм перетворення наукових досягнень у практику. Тому на думку О. Н. Соколовського, насамперед потребувало вирішення питання забезпечення науковими кадрами, зокрема шляхом залучення до сільськогосподарської дослідної справи усіх наукових кадрів вищих шкіл та інших установ галузі, раціонального розподілу наукових співробітників по території держави та створення умов для підготовки нових кадрів відповідно до напрямів сільськогосподарської науки.

Науково-дослідні установи вчений розділяв за такою класифікацією: 1) установи, що вивчають основні чинники сільського господарства, без обов'язкового безпосереднього їхнього пристосування; 2) установи в невеликих районах з вузькопрофільною діяльністю переважно практичного характеру; 3) установи, що охоплюють теоретичними і практичними дослідженнями великі райони. Відповідно такого спрямування, О. Н. Соколовський виділив два типи організаційної форми - науково-дослідні інститути і кафедри та дослідні станції й дослідні поля. Їх об'єднана діяльність мала стати гнучкою формою наукових асоціацій у відповідних галузях сільськогосподарської науки, як це практикували в Європі. Згодом, таке об'єднання за підтримки держави повинно стати основою для організації в Україні академії сільськогосподарських наук.

Один з організаторів сільськогосподарської дослідної справи, С. П. Кулжинський звертав увагу на систему організації галузевого дослідництва у 20-х рр. ХХ ст., основну роль в якій виконували крайові сільськогосподарські дослідні станції [4]. У зв'язку з організацією в Україні науково-дослідних інститутів, на думку вченого, вкрай необхідним було налагодження та узгодження програм наукової діяльності між різними установами з урахуванням очевидних моментів: а) корінна реорганізація існуючих форм організації сільськогосподарської дослідної справи; б) слабке функціонування системи організації крайових сільськогосподарських дослідних станцій; в) неспроможність крайових сільськогосподарських дослідних станцій визначити завдання і поняття «краю»; г) розрізненість дій мережі крайових станцій; д) перегляд мережі крайових дослідних станцій, їх завдань і методів роботи.

Кулжинський С. П. вважав, що науково-дослідні інститути зможуть ефективно проводити роботу тільки спираючись на налагоджену поглиблену роботу районних сільськогосподарських дослідних станцій. Повний перехід науково-дослідних установ в державне централізоване підпорядкування супроводжувався небезпекою відриву їхньої діяльності від місцевих потреб, перетворенням планового принципу на бюрократизм. Тому обов'язковим корективом такої централізації на думку вченого мало стати, з одного боку, врахування місцевої ініціативи, а з другого - регулярне скликання Всеукраїнської Ради сільськогосподарської дослідної справи та періодичних Всеукраїнських з'їздів дослідників.

Варто зауважити, що диференціація наукової роботи (території, галузі, методи) з'явилася неминучим наслідком загального розвитку наукових уявлень про складність сільськогосподарських явищ. Це диференціювання могло піти за двома напрямками: шляхом поступового поліпшення обладнання районних дослідних установ та залучення ними фахівців з різних галузей дослідної справи, або шляхом поділу роботи між дослідними установами різних типів. В останньому випадку можливим було зосередити найбільш складні наукові роботи або в центральних науково-дослідних інститутах агрономії і в агрономічних інститутах, або на обласних дослідних станціях і місцевих дослідних станціях, які були організовані за місцевою ініціативою раніше.

Видатний агроном і ботанік О. А. Яната зазначав, що «...організованосте в науці можна досягти лише в доцільнім синтезі державної ініціативи й керовництва та ініціативи й самодіяльності індивідуальної та громадської, самих робітників науки» [5, 45]. У 20-х рр. XX ст. схожими організаційними координуючими формами стали Сільськогосподарський науковий комітет (СГНК) України, а згодом Науково-консультаційна рада (НКР) НКЗС. У цей час розвивалася наука у вищих сільськогосподарських школах, відкривалися дослідні сільськогосподарські кафедри. Видана ними низка збірників наукових праць засвідчувала значні наукові досягнення. При цьому О. А. Яната зазначав про втрату сільськогосподарською наукою ініціативи й небезпеку загублення здобутків попередніх років і наголошував, що вона «...все більше замикається в вузькі форми с.-г. досвідної справи, взагалі не виявляючи активності, відстаючи далеко від сучасного темпу с.-г. життя». Беручи до уваги, що І-й з'їзд Рад та Президія ЦВК Союзу 8 серпня 1924 р. декларував заснування Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна, на думку О. А. Янати, єдиним шляхом організації сільськогосподарської науки в Україні було створення Української академії сільськогосподарських наук, як складової частини майбутньої Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна (ВАСГНІЛ). Учений вважав, що лише високий науковий авторитет Академії зможе об'єднати розпорошені наукові сили та спрямувати їх на раціональне вирішення існуючих проблем сільськогосподарського виробництва. На думку вченого, Академія мала проводити усю діяльність за загальним планом наукової роботи та сільськогосподарських заходів в Україні у тісному зв'язку із ВАСГНІЛ та Наркомземом. З огляду на той факт, що проблема організації сільськогосподарської науки в СРСР пов'язувалась насамперед з Україною, заснування Академії було не лише важливим кроком, а й взагалі невідкладним, як того вимагали складні умови й завдання сільськогосподарського виробництва.

Український ґрунтознавець зі світовим іменем Г. Г. Махов вважав, що обласний принцип організації мережі науково-дослідних установ позитивно впливає на вивчення особливостей природно-кліматичних зон, а безпосередній зв'язок станцій з практичними проблемами сільського господарства свідчив про найбільш дієву форму вивчення природних умов країни [6]. Вчений звертав увагу на окремі фактори від яких залежала результативність, а саме: ступінь генетичної однорідності обраної для вивчення території; суттєва різноманітність районів, що ускладнювала вивчення і потребувала більших затрат ресурсів. Такі самі умови супроводжували і процес вивчення природної продуктивності району та опрацювання методів її підвищення. Територія України значною мірою характеризується неоднорідністю природи, що справляло неоднозначний вплив і на сільське господарство. Ця неоднорідність, як зазначав Г. Махова, залежить від переважаючого впливу факторів, основними з яких є: зміна клімату, що спричиняє існування різних кліматичних областей; відмінності в умовах орографії; відмінності поверхневих відкладень, рослинності та ґрунтового покриву. Залежність між природними умовами і господарською діяльністю настільки різка, що характеризуючи певну зону у геологічному відношенні, у той самий час проектували і її сільськогосподарсько-економічні райони. Варто зазначити, що встановлені межі областей на основі природно-історичних ознак в розрізі організації сільськогосподарської дослідної справи, вдало співпадали з основними фізико-географічними зонами країни, які в той час називали краями - Поліський, Лісостеповий правобережний (Київський), Лісостеповий лівобережний (Харківський), Східно-степовий (Дніпропетровський), Західно-степовий (Одеський).

Науково-дослідну програму у кожному краю здійснювала крайова науково-дослідна організація (крайова сільськогосподарська дослідна станція, районні сільськогосподарські станції, станції спеціальні). Тематика дослідницької діяльності районних сільськогосподарських дослідних станцій спрямовувалась відповідно найважливіших проблем сільського господарства даного району. Аналітичну роботу щодо визначення природних та сільськогосподарських чинників кожного краю в розрізі районів виконували переважно крайові станції, яким також належала координуюча роль у науково-дослідній роботі краю.

Автор історичної праці про діяльність російських і українських сільськогосподарських дослідних установ у 1840-1910 рр., професор В. В. Вінер зазначав, що державне планування галузевого дослідництва радянською владою розпочалося із зміцнення центральної бази (у вигляді Державного Інституту дослідної агрономії і ВАСГНІЛ), а згодом зосередилося на максимальній концентрації наукових сил при обласних дослідних станціях [7]. Основні засади, на яких планувалася побудова обласних науково-дослідних установ, В. В. Вінер представив такими тезами: 1) необхідність визнання державного планування сільськогосподарської дослідної справи нагальною потребою; 2) державне планування проводиться за активної участі працівників дослідних установ усіх ступенів; 3) державну мережу повинні складати дослідні установи всіх типів (не тільки центральні інститути та обласні станції, а й місцеві дослідні установи); 4) кожна дослідна установа повинна мати основну програму узгоджену із можливостями і запитами підконтрольної території; 5) побудова програм в перспективних планах здійснюється на колегіальних засадах, починаючи з місцевих дослідних установ та закінчуючи центральними інститутами, а не навпаки; 6) фінансування дослідних установ забезпечується в законодавчому порядку для дослідних установ усіх типів, незалежно від того, якими органами воно здійснюється (союзними, республіканськими, обласними, місцевими); 7) дотація державних і місцевих засобів повинна бути передбачена законом залежно від типу дослідної установи та території, по можливості в абсолютних величинах і на тривалий термін; 8) кількість дослідних установ різних типів затверджується обласними нарадами з сільськогосподарської дослідної справи за участі представників зацікавлених місцевих органів та на основі сільськогосподарського районування області; 9) з причини того, що число місцевих дослідних установ (районних і спеціальних) може перевищувати число відділів обласної станції і в такому випадку, за чисельністю персоналу, районні та спеціальні установ не поступатимуться персоналу обласної станції, а також рівномірний розподіл коштів і наукових кадрів між обласними та місцевими установами, в чому однаково зацікавлені обидві сторони, обслуговуючи один одного на засадах рівноправності, незалежності і добровільної угоди.

Вчений-аграрій А. М. Сліпанський звертав увагу на «...цілковитий розрив між виробництвом та наукою, що провадила свою роботу ізольовано від виробництва, в лабораторіях, на дрібних ділянках землі, вегетаційних будинках» [8, 11]. Вирішення цієї проблеми було обов'язковим при опрацюванні питань організації великих спеціалізованих господарств (радгоспів та колгоспів), планової організації використання засобів виробництва і праці, а також збільшення посівних площ, підвищення врожайності і продуктивності тваринництва, застосування механічної та електричної енергії у всіх процесах сільськогосподарського виробництва тощо.

Професор А. М. Сліпанський зазначав про необхідність критичного переосмислення попереднього досвіду діяльності науково-дослідних станцій та його врахування при організації нової структури дослідницького сегменту. Враховуючи подальший розвиток механізації та електрифікації сільського господарства, разом з укрупненням соціалістичного виробництва, ставилися державні завдання щодо поглиблення спеціалізації виробництва. Вчений вважав, що систему науково-дослідних установ в сільському господарстві України треба побудувати відповідно до районів спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Загалом, усі основні галузі сільського господарства повинні мати свої науково-дослідні осередки, які б обслуговували велике спеціалізоване сільськогосподарське виробництво. В подальшому цьому сприяла задекларована державою плановість як у веденні сільського господарства, так і у його науковому забезпеченні. На думку професора А. М. Сліпанського, загальні науково-дослідні інститути повинні мати свої опорні пункти в радгоспах, колгоспах та МТС, крім того і всю систему спеціальних інститутів та їх опорних пунктів треба розглядати, як опорну базу для наукової

роботи загальних методологічних інститутів. У свою чергу, «загальні інститути треба розглядати як методологічні керівні центри ВУАСГН, через систему яких Академія організаційно й методологічно керує системою спеціалізованих інститутів та опорних пунктів» [8, 19].

Висновки. Вищенаведені основні положення побудови мережі науково-дослідних установ увійшли в основу реконструкції сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Опрацьований Народним комісаріатом земельних справ проект мережі науково-дослідних установ у 1930 р. розглянули і обговорили окружні виконавчі комітети, земельні відділи та нарада спеціалістів-дослідників. Відповідно до цього проекту передбачалося функціонування наступних науково-дослідних установ: загально-республіканські інститути (організації та економіки соціалістичного сільського господарства, механізації та електрифікації, ґрунтознавства, меліорації, прикладної ботаніки, лісового господарства, науково-практичної ветеринарії, рільництва, тваринництва, сільськогосподарської метеорології, захисту рослин); Всесоюзні спеціальні інститути (зернового господарства, плодово-ягідного виробництва, лікарських та запашних рослин, цукробурякового господарства та цукроносних рослин, кукурудзи, свинарства); зональні станції (картоплі (Полісся), виробництва городини (Харків, Донбас, Запоріжжя), бавовництва та нових текстильних культур (Херсон), сої (Дніпропетровщина), конопляно-льняного виробництва (Глухів), тютюнництва (Лохвиця, Наддністрянщина), м'ясного скотарства (Біла Церква), молочного господарства (Чернігів, Одеса), луків та пасовиськ (Казаровичі), вівчарства (Чаплі), птахівництва (Кам'янець- Подільський), кролівництва (Полтава), шовківництва (Київ), бджільництва (Харків), кормовиробництва та кормових рослин (Полтава), зернового господарства (Дніпропетровськ, Київ), цукробурякового господарства (Іванівка, Уладівка, Великий Поділ), плодоягідного виробництва (Мліївка, Мелітополь, Кам'янець-Подільський), виноградарства та виноробства (Одеса). Також передбачалося створення опорних пунктів і дослідних господарств на базі станцій, що не увійшли до мережі зональних станцій [9, 35].

Відповідно до постанови № 154 РНК УСРР від 22 травня 1931 р. «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» [2], організаційна структура сільськогосподарської дослідної справи отримала методичний центр з функціями контролю та координації. У цей період здійснювалися господарські реформи, які завершили процес обмеження ринкових відносин і призвели до формування економічної системи, базованої на командно-адміністративних методах управління народним господарством. Економічна політика радянського уряду полягала у реконструкції народного господарства на основі соціалістичної індустріалізації і колективізації. Відбувався процес одержавлення науки, який супроводжувався суворою плановістю та чіткою розгалуженістю в об'єктах і завданнях науково-дослідної роботи в галузі сільськогосподарського виробництва.

Література

1. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов. - К., 2012. - 416 с.; Глазунов Г. О. Професор А. М. Сліпанський (1896-1942) - вчений, педагог, організатор аграрної науки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07. 00. 07 «Історія науки й техніки» / Г. О. Глазунов. - К., 2012. - 20 с. ; Новосад Н. М. Діяльність академіка О. Н. Соколовського (1884-1959 рр.) у контексті розвитку сільськогосподарської науки та освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07. 00. 07 «Історія науки й техніки» / Н. М. Новосад. - К., 2008. - 21 с. ; Присяжнюк М. В. Розвиток сільськогосподарської дослідної справи УСРР у 20-х рр. ХХ століття: науково-організаційні засади / М. В. Присяжнюк. - К., 2012. - 160 с.
2. Постанова № 154 РНК УСРР від 22 травня 1931 р. «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» // Збірник законів та розпоряджень. робітничо-селянського Уряду України. - 1931. - № 18. - 4 червня. - С. 389-390.
3. Соколовський О. С.-г. наука й життя (Уваги до проблеми організації с.-г. науки на Україні) / О. Соколовський // Вісник сільськогосподарської науки. - 1927. - № 1. - С. 9-19.
4. Кулжинський С. Крайові с.-г. досвідні станції та спеціальні с.-г. дослідні інститути на Україні / С. Кулжинський // Вісник сільсько-господарської науки та дослідної справи. - 1928. - № 6 (Т. 5). - С. 42-47.
5. Яната О. А. Час заснувати Українську академію наук сільськогосподарських / О. А. Яната // Наука та техніка. - 1925. - № 2. - С. 45-49.
6. Махов Г. Естественные границы областей Украины, выделяемых в целях научно-опытного изучения ее территории / Г. Махов // С.-х. опытное дело. - 1925. - № 6. - С. 48-52.

7. Винер В. В. Областное построение с. -х. опытного дела в теории и на практике / В. В. Винер // С. -х. опытное дело. - 1925. - № 6. - С. 3-8.
8. Сліпанський А. М. Завдання с.-г. науки в реконструктивний період: доповідь і промови на 1-му пленумі ВУАСГН 20 червня 1931 р. / А. М. Сліпанський. - Харків, 1932. - С. 10-27.
9. Гомон Ю. Реконструкція сільськогосподарської дослідної справи на Україні (Порядком обговорення) / Ю. Гомон // Спеціаліст сільського господарства України. - 1930. - № 5-6. - С. 33-37.

Одержано редакцією 29.10.2014
Прийнято до публікації 04.11.2014

Освещены взгляды известных отечественных исследователей аграрной отрасли на организационный процесс и активизацию развития сельскохозяйственного опытного дела в Украине в период поиска научно-организационных форм исследовательской деятельности. Формирование структуры научного обеспечения сельского хозяйства сопровождалось обсуждением на разных уровнях относительно форм и методов выполнения основных функций, реализации накопленных знаний, внедрения их в сельскохозяйственное производство.

Ключевые слова: сельскохозяйственное опытное дело, организация, исследования, проблема, станция, институт.

In the second half of the 20 's search for a new development strategy for the approaching science to solve specific problems of economics has been carried out by serial reorganizations. State 's attitude to science has changed, held the process of its politicization, ideologization, programming in total planning. Trends of science policy centralization were secured, Soviet central scientific institutions has been created and intensified . This process has been accompanied by discussions between the government and scientists regarding the forms of scientific support of agriculture. In a series of articles in the press representatives of scientific thought developed great discussion on building a network of research institutions. It was suggested many schemes, various proposals and ideas. Own views and concerns about the construction of industrial research in Ukraine, including the creation of the Ukrainian Academy of Agrarian Sciences, expressed outstanding agrarian scientists S. Kulzhynskyy, A. Yanata, A. Sokolowski, G. Mahov, A. Slipanskyy et al. Economical policy of the Soviet government consisted in the reconstruction of the economics from socialistic industrialization and collectivization. Vision of scientists based on their own experience; study the achievements of foreign colleagues considering the declared state ideas, challenges and increasing trend of science policy centralization. Long discussion on reorganization of the network of research institutions of the agricultural sector was completed in early April, 1930 by the discussion at the meeting of the presidium of Gosplan USSR, where it has been accepted appropriate and approved the project of agricultural research planning in programmatic and methodological unity with Union Academy of Agricultural Sciences named after Lenin.

Keywords: agricultural research, organization, research, problem, station, institute.